

ЛІНГВІСТИЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ

Шакун Василь Іванович,

orcid.org/0000-0002-1757-8453

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Статтю присвячено лінгвістичній віктимології – інноваційному міждисциплінарному напрямку, що інтегрує положення кримінології, віктимології, лінгвістики, судової психології та кримінального процесу. Розкрито предмет лінгвістичної віктимології, який полягає у дослідженні мовних засобів, що формують соціальний образ жертви кримінального правопорушення, впливають на її правовий статус і психологічний стан, а також визначають особливості захисту її прав у кримінальному провадженні. Висвітлено основні аспекти взаємозв'язку між мовою, правовою оцінкою подій та суспільною реакцією на кримінальне протиправне діяння, включно з дослідженням мовних стратегій правоохоронців, суддів, адвокатів, експертів та медіа. Значну увагу приділено аналізу процесів вторинної віктимізації, що можуть виникати унаслідок некоректного мовного поводження з потерпілим (-и), знеособлення або упереджених формулювань у судовому та медійному дискурсі.

Окремо проаналізовано мовні маркери травматичного досвіду (фрагментарність, паузи, самознецінення, уникання), які вимагають чутливої інтерпретації та можуть слугувати предметом судово-лінгвістичної експертизи для встановлення достовірності показань, впливу страху або тиску. Наголошено на значенні якості мови нормативно-правових актів і процесуальних документів: чіткість, нейтральність і узгодженість термінології є умовою недискримінаційної комунікації з потерпілими й превенції стигматизації. Запропоновано інституціоналізувати лінгвістичний аудит (глосарії, стандарти етичної мови, обов'язкова експертиза проєктів актів). Продемонстровано нові ризики цифрової віктимізації, коли штучний інтелект стає мовним тригером небезпечної поведінки, що потребує правового та експертного реагування. Зроблено висновок про ключову роль лінгвістичної віктимології у гуманізації кримінального процесу, підвищенні якості доказової комунікації й розбудові етичних стандартів взаємодії з жертвами у системі правосуддя.

Ключові слова: мова, лінгвістична віктимологія, жертва, потерпілий, мовна репрезентація, віктимізація, мовні маркери травми, судово-лінгвістична експертиза, кримінальний процес, комунікація.

Shakun Vasyl. Linguistic Victimology

The article is devoted to linguistic victimology—an innovative interdisciplinary field integrating criminology, victimology, linguistics, forensic psychology, and criminal procedure. It defines the subject matter of linguistic victimology as the study of linguistic means that construct the social image of the victim of a criminal offence, affect the victim's legal status and psychological condition, and determine the modalities for safeguarding his or her rights within criminal proceedings. The article elucidates key dimensions of the nexus between language, the legal qualification and appraisal of events, and societal responses to criminal wrongdoing, including analysis of communicative strategies employed by law-enforcement authorities, judges, defence counsel, experts, and the media. Particular attention is paid to secondary victimisation arising from improper linguistic treatment of the victim(s), depersonalisation, or biased formulations in judicial and media discourse.

Separately analysed are linguistic markers of traumatic experience (fragmentariness, pauses, self-deprecation, avoidance), which require sensitive interpretation and may constitute the subject of forensic-linguistic examination when assessing the credibility of testimony and the impact of fear or coercion. Emphasis is placed on the quality of language in legislative

and procedural instruments: clarity, neutrality, and terminological consistency are prerequisites for non-discriminatory communication with victims and for preventing stigmatisation. The article proposes institutionalising linguistic audit (authoritative glossaries, ethical-language standards, mandatory expert review of draft instruments) and highlights new risks of digital victimisation, where artificial intelligence functions as a linguistic trigger for harmful behaviour, necessitating legal and expert responses. The conclusion underscores the pivotal role of linguistic victimology in humanising criminal procedure, improving the quality of evidentiary communication, and developing ethical standards for interaction with victims within the justice system.

Key words: language, linguistic victimology, victim (injured party), linguistic representation, victimization, linguistic markers of trauma, forensic-linguistic examination, criminal proceedings, communication.

Вступ. Сучасні трансформації суспільних відносин та зростання рівня кримінальних загроз потребують не лише вдосконалення кримінально-правових механізмів реагування, а й пошуку нових наукових підходів до аналізу ролі людини у протиправній події. У цьому контексті особливої уваги заслуговує лінгвістична віктимологія як інноваційний міждисциплінарний напрям, що поєднує положення кримінології, віктимології, лінгвістики, психології та судової експертизи. Мова, як основний інструмент комунікації, не лише відображає дійсність, але й активно формує соціальний образ жертви (потерпілого), впливаючи на її правовий статус, сприйняття суспільством та ефективність захисту її прав.

Відзначимо, що у сучасному правовому дискурсі, а також у медійному просторі, комунікація щодо жертв кримінальних правопорушень часто супроводжується стереотипізацією, дискримінаційними висловлюваннями або некоректною термінологією, що призводить до повторної віктимізації (рецидиву). У таких випадках мова може носити не захисний, а травматизуючий характер, посилюючи негативний психологічний стан потерпілих та викривлюючи правову оцінку обставин події. Тому системний лінгвістичний аналіз процесуальної та публічної комунікації є важливим кроком до гуманізації кримінального процесу та розробки етичних стандартів взаємодії з потерпілими.

Варто наголосити, що лінгвістична віктимологія зосереджується на вивченні мовної поведінки жертв, правоохоронців, суддів, адвокатів, експертів та медіа, аналізує мовні маркери травматичного досвіду, досліджує роль нормативно-правової мови у формуванні статусу потерпілих. Її наукова та практична цінність

полягає у створенні механізмів захисту від повторної травматизації та підвищенні чутливості правозастосовної практики до потреб жертв кримінальних правопорушень.

Метою статті є з'ясування змісту, предмету та основних напрямів розвитку лінгвістичної віктимології, визначення її ролі у кримінальному правосудді та дослідження потенціалу використання судово-лінгвістичної експертизи у забезпеченні прав потерпілих.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна юридична наука сьогодні опинилась у непростій ситуації, пов'язаній не лише з необхідністю пошуку адекватних відповідей на зростаючі кримінальні загрози, що негативно змінюються, але і з потребою оновлення усталених і традиційних дослідницьких схем та аналітичних принципів. Необхідний інтегрований системний аналіз соціального розвитку, що дозволить простежити й віктимологічні тенденції та динаміку віктимологічних процесів [1; 2].

Лінгвістична віктимологія є новим міждисциплінарним напрямом, що виникає на стику кримінології, віктимології, лінгвістики, психології, кримінального процесу, зосереджуючись на аналізі мовної поведінки жертви злочинного посягання, мовних стратегій правоохоронців, суддів, адвокатів, представників медіа та інших суб'єктів щодо обставин і наслідків вчинення кримінального правопорушення. Головне, що такий напрям, ґрунтується на положеннях «класичної віктимології», яка досліджує природу, чинники та наслідки віктимної поведінки, а також взаємодію жертви зі злочинцем, органами правопорядку і суспільством. У центрі уваги віктимології перебуває людина – суб'єкт, що зазнала протиправного пося-

гання, а також умови, за яких це стало можливим. Водночас лінгвістична віктимологія пропонує додатковий аналітичний інструмент – мову, яка слугує не лише засобом фіксації й опису події, а й активним чинником формування соціального статусу жертви, її ідентичності, рівня довіри та підтримки [3]. У цьому контексті лінгвістичний підхід дозволяє розширити межі традиційного розуміння віктимності за рахунок аналізу постфактум-комунікації, у якій бере участь жертва. Йдеться не лише про описи самої події кримінального правопорушення, а й про те, як вона фігурує у подальших правових, інформаційних та суспільних дискурсах. Так, значний обсяг досліджень присвячено вивченню мовних зразків, що трапляються при допитах, інтерв'ю, письмових заявах, судових протоколах, журналістських матеріалах, публічних виступах тощо. Усі ці жанри комунікації мають свої особливості і потенційно впливають як на внутрішній стан потерпілої особи, так і на ставлення до неї з боку правоохоронної системи й суспільства в цілому.

Предметом такого віктимологічного напряму є вивчення мовної репрезентації жертви кримінального правопорушення у різних формах комунікації, зокрема у: процесуальній та офіційній юридичній мові (судові рішення, протоколи допитів, заяви, висновки експертів); публічному дискурсі (журналістські матеріали, соціальні мережі, коментарі посадовців); усному та письмовому мовленні самих потерпілих (пояснення, показання, заяви, особисті повідомлення, звернення); мовленні працівників органів досудового розслідування, суду, захисту, експертів та медіа у контексті реагування на кримінальні події. Предмет охоплює: аналіз мовних засобів і стратегій, що відображають або впливають на соціальну та правову позицію жертви; виявлення лінгвістичних маркерів травми, психологічного пригнічення, страху чи залежності; вивчення мовних форм вторинної віктимізації (знеособлення, недовіра, звинувачення, самообмова); оцінку ролі мови у формуванні суспільного ставлення до жертви (через кліше, стереотипи, терміни); дослідження лінгвістичних інстру-

ментів захисту прав потерпілих, зокрема шляхом стандартизації термінології, експертної оцінки висловлювань, розробки етичних норм комунікації. Таким чином, предмет лінгвістичної віктимології поєднує лінгвістичний аналіз, віктимологічну діагностику і правозастосовну практику, з метою виявлення, розуміння і запобігання мовним формам дискримінації, психологічного тиску або стигматизації жертви в процесі кримінального провадження та публічного спілкування.

Мета лінгвістичної віктимології полягає в тому, щоб виявити, яким чином мова формує соціальний образ жертви, впливає на її психологічний стан, правовий статус, а також сприяє або, навпаки, перешкоджає захисту її прав.

Важливим є і те, що лінгвістична віктимологія спирається у тому числі й на досягнення прагматики, дискурс-аналізу, соціолінгвістики, а також судової лінгвістики, при цьому враховуються контекст, інтонація, мовні ролі (позицію комунікатора), жанр висловлювання та соціальні очікування, що впливають на інтерпретацію мовлення жертви та її сприйняття. Наприклад, у судовому дискурсі нерідко виникає ситуація, коли лінгвістичні особливості висловлювань жертви (емоційність, непослідовність, страх, паузи тощо) сприймаються як сумнівні або недостовірні, тоді як насправді вони є цілком природною реакцією на психотравмуючий фактор.

Крім того, теоретичні засади лінгвістичної віктимології передбачають усвідомлення того, що мова є не лише засобом репрезентації дійсності, а й засобом її конструювання. У цьому сенсі соціальний образ жертви не є чимось об'єктивним або сталим, а формується через мовні інструменти – вибір слів, синтаксичні структури, метафори, граматичну перспективу, навіть порядок згадування фактів. Саме тому те, механізм вчинення кримінального правопорушення й роль жертви в ньому, здатний суттєво вплинути на правову кваліфікацію, суспільну реакцію, досудове розслідування і, зрештою, на ефективність захисту прав потерпілої особи.

Таким чином, лінгвістична віктимологія, поєднуючи наукові засади лінгвіс-

тики та віктимології, пропонує концептуальні засади дослідження взаємозв'язку між мовою, жертвою та правовим реагуванням на кримінальне правопорушення, сприяючи гуманізації кримінального процесу, зменшенню повторної віктимізації та побудові етичної моделі комунікації в системі кримінального правосуддя.

Варто відзначити, що лінгвістична віктимологія звертає увагу на дослідження комунікативних ситуацій, у яких може відбуватися повторна віктимізація (рецидив) – тобто повторна травматизація особи внаслідок неправильної, знеособлюючої або звинувачувальної мовної поведінки з боку, наприклад правоохоронців, суддів, журналістів та ін. [4]. Такі ситуації нерідко супроводжуються використанням оціночної, зневажливої або упередженої лексики, що підсилює психологічний дискомфорт жертви, дискредитує її перед суспільством або применшує значущість механізму вчинення кримінального правопорушення [5].

Крім того, лінгвістична віктимологія вивчає мовні маркери віктимного досвіду, які проявляються у показаннях потерпілих, письмових заявах чи комунікаціях у межах процесуальних дій, що дозволяє фахівцям не лише глибше зрозуміти зміст і контекст заявленого, а й точніше оцінити рівень достовірності, психологічного тиску або зовнішнього впливу. У межах лінгвістичної віктимології також здійснюється критичний аналіз мови нормативно-правових актів, процесуальних та судових рішень з метою усунення дискримінаційності, сприяючи виробленню морально-етичних стандартів комунікації з жертвами. Таким чином, лінгвістична віктимологія не лише розширює межі розуміння комунікативного аспекту віктимності, а й формує підґрунтя для створення гуманної та правозахисної моделі взаємодії із потерпілими у кримінальному процесі.

У контексті предмету дослідження звернемо увагу й на такі напрями розвитку лінгвістичної віктимології:

1. Мовна репрезентація жертви. Одним із ключових об'єктів лінгвістичної віктимології є дослідження мовної репрезентації потерпілого (жертви) у різних комунікативних просторах – офіційно-правовому, судовому, медійному, сус-

пільно-інформаційному тощо. Аналіз мовних засобів, якими описується жертва в процесуальних документах, судових рішеннях, публічних виступах чи журналістських матеріалах, дозволяє з'ясувати, наскільки мова сприяє визнанню, підтримці чи, навпаки, стигматизації постраждалої особи.

У мовленні часто фіксуються стійкі стереотипні моделі опису, які можуть свідомо чи несвідомо призводити до процесу так званої повторної віктимізації. Наприклад, вживання таких формулювань, як «жінка, що сама спровокувала напад», «чоловік, який перебував у стані алкогольного сп'яніння і сам винен», або «постраждала від ревнощів» зменшує соціальну емпатію до жертви, переносить акцент із протиправного діяння злочинця на поведінку жертви й послаблює сприйняття події як кримінальної протиправної (злочинної) [6]. Особливо гостро такі тенденції проявляються при вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Наприклад, при сексуальній експлуатації жінки, яка займається проституцією – матеріали журналістів або захисні промови у суді містять оціночні конструкції, що натякають на моральну ваду жертви або її неблагонадійність. Такий тип мовної побудови дискредитує потерпілу особу, знижує рівень довіри до її показань і, фактично, зменшує шанси на справедливе розслідування та судовий розгляд [7].

Окремої уваги заслуговує аналіз власного мовлення жертви (як усного, так і письмового), зокрема лінгвістичні характеристики – емоційно забарвлена лексика, повтори, паузи, уникнення прямого опису подій, використання евфемізмів або мовчання, що може виявляти як глибину травматичного досвіду, так і ступінь психологічного пригнічення. Такі ознаки є цінними не лише для психологічної діагностики, а й для уточнення обставин вчинення кримінального правопорушення, виявлення прихованих форм насильства або тривалого тиску, які не завжди вдається зафіксувати іншими засобами [8].

У межах судової лінгвістики подібні елементи мовлення можуть бути предметом експертного аналізу, зокрема для:

- визначення достовірності показань жертви;
- виявлення впливу психологічного тиску або погроз;
- оцінки рівня самостійності, добровільності та точності викладу подій.

Таким чином, мовна репрезентація жертви – це не лише фіксація інформації, а механізм відображення та формування її правового, соціального й психологічного статусу. Саме тому аналіз мовних характеристик має враховуватися у процесуальній діяльності, розробленні стандартів слідчого етикету [9], складанні нормативних формулярів, а також у сфері правової журналістики та медіа-освіти.

2. Мовні маркери травматичного досвіду. Окремим об'єктом дослідження в межах лінгвістичної віктимології є мовні маркери, що відображають психологічну травму, яку зазнала особа внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Аналіз усного й письмового мовлення потерпілої особи дозволяє виявити низку лексичних, синтаксичних, прагматичних і паралінгвістичних ознак, що можуть слугувати непрямими доказами віктимності, навіть у разі, коли особа не здатна прямо і докладно викласти обставини кримінального правопорушення через емоційний бар'єр, сором або страх тощо.

У правовому та медійному дискурсі потерпілі нерідко репрезентуються через узагальнені соціальні шаблони – «ідеальна жертва» (яка поводить себе стримано, говорить логічно, не має сумнівів у деталях) або навпаки – «провокуюча» чи «непереконлива» жертва [10]. На нашу думку, подібна типологізація є хибною з психологічної точки зору, адже реакції травмованої особи можуть бути нетиповими, суперечливими, емоційно забарвленими. Лінгвістичний аналіз фіксує такі характерні мовні маркери травми:

- фрагментарність і хаотичність викладу: порушення логічної послідовності, зупинки, неповні речення, повернення до попередніх епізодів;
- евфемізація: заміна жорстких термінів на пом'якшені (замість «бив» – «штовхав», замість «згвалтував» – «робив те, що не просила»);

– мовчання та уникання: відмова відповісти на окремі запитання, спроби відвести розмову, уникання візуального контакту;

– прагматичні ознаки стресу: надмірне вживання вставних слів («ну, тобто...», «я не знаю...»), постійні виправлення, вибачення («вибачте, я, мабуть, не так кажу...»);

– інтонаційні коливання та невербальні елементи: підвищення тону, тремтіння голосу, довгі паузи, схлипування, уникання погляду, жести тривоги.

Такі ознаки часто не сприймаються належним чином слідчими, прокурорами, суддями або стороною захисту, які розраховують на логічно структуровані та емоційно стримані показання. Проте саме вказані прояви можуть свідчити про наявність посттравматичного стресового розладу, тривалої психологічної нестабільності чи навіть заперечення певних епізодів як захисного механізму психіки [11].

Варто констатувати, що мовні маркери травматичного досвіду мають вагомe значення для: встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення; психологічної діагностики стану жертви; адекватного трактування свідчень у судовому процесі; уникнення повторної віктимізації під час комунікації зі слідчими та прокурорами. Лінгвістична віктимологія, в цьому контексті, сприяє формуванню етично вивіреного та науково обґрунтованого підходу до роботи з жертвами кримінальних правопорушень.

3. Дослідження повторної віктимізації. Окремий напрям лінгвістичної віктимології становить дослідження мовних практик, що спричиняють повторну (вторинну) віктимізацію – явище, при якому жертва кримінального правопорушення зазнає повторної психологічної травматизації внаслідок некоректного або агресивного ставлення до неї.

Лінгвістичний аналіз у таких випадках зосереджується на виявленні неприйнятних мовних формулювань, зокрема:

- запитань із навіюванням провини («Що ви зробили, що він так розлютився?»);
- сумнівів у достовірності показань («Чому ви одразу не звернулися до поліції, якщо це було справжнє насильство?»);

– знеособлення жертви («ця особа», «так зване побиття», «потенційна потерпіла»);

– знецінення досвіду жертви («навіть чи це можна вважати серйозною травмою», «невеликий конфлікт»).

Такі мовні конструкції знижують рівень емпатії, викривлюють сприйняття події, а також сприяють формуванню в суспільній свідомості образу «ненадійної» або «сумнівної» жертви. Зокрема, у медіа широко використовується дискримінаційна лексика, що транслює упереджене ставлення до потерпілих, особливо у кримінальних провадженнях щодо домашнього насильства [10].

Лінгвістична віктимологія, досліджуючи подібні випадки, дозволяє сформулювати етичні рекомендації щодо комунікації з жертвами кримінального правопорушення, а застосування результатів таких досліджень сприяє зменшенню рівня повторної віктимізації, підвищенню якості процесуальних дій та довіри до судової системи.

4. Мова нормативно-правових актів і процесуальних документів. Юридична мова є не лише технічним інструментом правового регулювання, а й механізмом комунікації між державою та громадянином, що має прямий вплив на формування соціального статусу особи, у тому числі – жертви злочину. У рамках лінгвістичної віктимології мова нормативно-правових актів, процесуальних документів та судових рішень розглядається як інституційний чинник, який може як забезпечувати ефективний захист прав потерпілих, так і провокувати вторинну віктимізацію, правову невизначеність або стигматизацію.

В окремих випадках нечіткість, суперечливість або маніпулятивність термінів у законодавстві може не лише викликати складнощі у правозастосуванні, а й провокувати кримінально-протиправну поведінку. Зокрема, неузгоджене або оціночне тлумачення понять, що стосуються особи потерпілого, створює загрози для реалізації принципу правової визначеності та зменшує ефективність гарантій захисту. Наприклад, відсутність чіткого визначення понять «вразлива особа», «залежність», «насильство» у деяких

актах створює простір для дискреційного тиску на потерпілих та неоднозначної інтерпретації їх статусу.

У практиці фіксуються випадки, коли формально нейтральна або канцелярська мова насправді містить приховані механізми стигматизації жертв. Наприклад: пасивна форма речень, що нівелює активного суб'єкта злочину: «з потерпілою були вчинені дії сексуального характеру»; умовні вислови, які містять елемент сумніву: «жінка, яка заявила про зґвалтування»; евфемізми або узагальнення, що розмивають межі правопорушення: «конфлікт на побутовому ґрунті» замість «домашнє насильство». Подібна мова дискредитує жертву, викривлює обставини події та створює умови для повторної психологічної травматизації. Лінгвістична віктимологія аналізує такі ризики, пропонуючи критерії етично нейтральної, інклюзивної і правовизначеної юридичної мови.

У контексті предмету, не можна оминати увагою й Закон України «Про правотворчу діяльність» (№ 3354-IX/2023 р.) [12], який закріпив важливі принципи щодо мови правових актів, зокрема: чіткість і однозначність юридичних формулювань (ст. 5); зрозумілість, точність, системність та узгодженість термінів (ст. 16); недопущення дискримінації або упереджених формулювань у правотворчому процесі (ст. 9, 10); оцінка соціального впливу правових актів як частина аналізу їх наслідків (ст. 21, 27).

Відповідно до цього закону, мова нормативно-правового акта має бути не лише формально правильною, а й функціонально безпечною, тобто такою, що не провокує стигматизації або дискримінації окремих груп – зокрема жертв злочинів. Таким чином, положення закону надають нормативну основу для лінгвістичної експертизи правових актів з точки зору віктимології – з метою виявлення ризиків повторної травматизації, знеособлення жертв, чи упередженого трактування подій. У тому числі мова йде про необхідність: перегляду формулярів процесуальних документів (протоколів допитів, заяв, рішень); забезпечення гендерно чутливої та недискримінаційної мови в офіцій-

них текстах; впровадження лінгвістичних аудиторій (експертиз) у процесі правотворчої діяльності.

У цьому контексті лінгвістична віктимологія пропонує: впровадити обов'язкову лінгвістичну експертизу проектів нормативно-правових актів на предмет наявності віктимологічно значущих дефектів; створити етичний глосарій юридичної мови, що міститиме недопустимі та рекомендовані формулювання при описі жертв; переглянути чинні відомчі інструкції, що регламентують форму і зміст документів, які оформлюються у справах із залученням потерпілих; закріпити у профільному законодавстві вимогу до інклюзивної юридичної мови як індикатора якості правотворення.

Таким чином, мова нормативно-правових актів та процесуальних документів є не лише носієм норм, а й важелем впливу на становище жертви у системі кримінального правосуддя. Її віктимологічні наслідки мають бути предметом постійного лінгвістичного аналізу, в тому числі з урахуванням положень закону України «Про правотворчу діяльність». Визначення лінгвістичних дефектів у правовій мові, їх правових та соціальних наслідків, а також інституціоналізація мовної експертизи нормативно-правових актів є необхідною умовою побудови правової держави, орієнтованої на гуманізм, справедливість і захист гідності жертви.

5. Лінгвістична експертиза. Один із найперспективніших прикладних напрямів лінгвістичної віктимології – це судово-лінгвістична експертиза у кримінальному провадженні, яка дозволяє оцінити: автентичність висловлювань жертви; добровільність і незалежність надання показань; емоційний або психологічний вплив на мовленнєву поведінку; наявність ознак тиску, страху, залежності; характер й авторство письмових матеріалів (заяви, листування, записки).

Залучення лінгвіста як експерта є особливо необхідним у кримінальних провадженнях щодо домашнього насильства, статевої свободи та статевої недоторканості особи; у разі виникнення сумнівів щодо змісту чи добровільності показань, розглядається питання впливу на волевиявлення жертви (наприклад, під

тиском або маніпуляцією). На практиці, лінгвістична експертиза (аудіозаписів, листів, показань) дозволяє також виявляти латентні прояви психологічного впливу, підтверджувати систематичний характер насильства та демонструвати наявність суб'єктивної віктимізації, яка не завжди є очевидною.

Наголосимо, що сучасний розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), створює нові, раніше не досліджені загрози віктимізації особи, які потребують комплексного аналізу в межах лінгвістичної віктимології. Один із таких випадків було зафіксовано у США в серпні 2025 року, коли за даними The Wall Street Journal, ШІ-чатбот (ідентифікований користувачем як «Боббі») фактично став мовним каталізатором убивства та самогубства, схилиючи особу до насильницьких дій [13]. Такий випадок є показовим для лінгвістичної віктимології щонайменше у трьох аспектах: по-перше, жертва на першому етапі сама стає об'єктом мовного впливу, що формує залежність від ШІ-комунікації і викликає поступову дезорганізацію особистісного сприйняття подій; по-друге, лінгвістичне підкріплення небезпечних ідей (через позитивну оцінку, підтвердження змов, підтримку страху) є аналогом комунікативної індукції до агресії – без прямого заклику до насильства; по-третє, результатом стала реальна смерть невинної особи, яка не брала участі в жодному віртуальному контакті, але стала жертвою мовно-психологічного впливу третьої сторони через ШІ.

Вищевикладена ситуація свідчить про необхідність включення інституційної ШІ-комунікації до предметного поля лінгвістичної віктимології, а також розвитку нового розділу – цифрової віктимології, яка враховує можливість виникнення нових форм віктимізації внаслідок: емоційно інтимної взаємодії із персоніфікованим ШІ; автономного розвитку небезпечного дискурсу без участі іншої фізичної особи; відсутності правового механізму відповідальності за мовний контент діалогу «людина – алгоритм». З огляду на це, лінгвістична експертиза подібних діалогів (аудіо- чи текстових) може бути використана для: встанов-

лення наявності психолінгвістичного підкріплення небезпечних ідей; аналізу комунікативного домінування ШІ в діалозі; ідентифікації мовних маркерів втрати самоконтролю з боку користувача. Відтак, мовна взаємодія зі штучним інтелектом у вразливих осіб може призводити до непрямой віктимізації як самих користувачів, так і третіх осіб, а тому вимагає негайного нормативного, психологічного та лінгвістичного переосмислення. Лінгвістична віктимологія має розширити межі аналізу, включивши техногенні мовні ризики, що можуть провокувати або виправдовувати кримінальну поведінку.

Висновки. Таким чином, на нашу думку, лінгвістична віктимологія як сучасний міждисциплінарний науковий напрям, досліджує мовні особливості – взаємодії жертви кримінального правопорушення та правоохоронців, суддів, експертів, громадськості та інших; формування образу жертви, впливу на її статус, права та сприйняття в суспільстві. Такий віктимологічний напрям відкриває нові горизонти для осмислення ролі мови у формуванні

жертви кримінального правопорушення, розроблення й обрання заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях й сприяє утвердженню принципів гуманізму, гідності та недискримінації в системі кримінального судочинства.

Практичне значення лінгвістичної віктимології полягає в глибокому розумінні психологічного стану потерпілих, підвищенню чутливості до мовних аспектів взаємодії з ними та формуванню більш гуманного і правозахисного підходу у сфері кримінального правосуддя. Застосування результатів таких досліджень актуальне: для слідчих та прокурорів – у розробленні етичних засад спілкування з потерпілими; для адвокатів – у формуванні захисної позиції не порушуючи права, честь, гідність жертви; для суддів – у нейтральному, недискримінаційному викладенні рішень; для журналістів – у дотриманні стандартів недопущення повторної травматизації; для законодавців – у створенні інклюзивної мови нормативних актів, яка б забезпечувала чітке розмежування понять, пов'язаних із віктимністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Туляков В. А. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми): монографія. Одеса : Юридична література, 2000. 336 с.
2. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
3. Asfar N. A. A Literature Review of Hate Speech: Forensic Linguistics Study. *International Journal of Forensic Linguistics*. 2022. 3 (2). 109–114. DOI: <https://doi.org/10.55637/ijfl.3.2.6333.109-114>
4. Posselt G. Can Hatred Speak? On the Linguistic Dimensions of Hate Crime. *Linguistik Online*. 2017. 82(3). 5–25. DOI: <https://doi.org/10.13092/lo.82.3712>
5. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
6. Вераксих Т. В. До питання про стереотипізацію мовлення чоловіків і жінок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 50. Т. 1. С. 43–45. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.50-1.9>
7. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: монографія. Київ : Освіта України, 2016. 463 с.
8. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія / Є. С. Назимко, М. С. Андріяшевська, Т. І. Тіточка. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.
9. Довідник слідчого: практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкірідзе. Київ : 7БЦ, 2024. 962 с.
10. Тичина Д. М. Віктимологічні ознаки та властивості жертв домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 516–519. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/130>
11. Юрченко Р. А. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 54–57. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-12>.

12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

13. В США зафіксували перший випадок вбивства під впливом ШІ, – WSJ. URL: <https://ua.news.ua/technologies/v-ssha-zafiksuvali-pershii-vipadok-vbivstva-pid-vplivom-shi-wsj>

Стаття надійшла у редакцію: 17.08.2025

Стаття прийнята: 08.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

